

*Tre överheter
Två familjer
En berättelse*

Förord

Tre överheter, två familjer och en berättelse förklarar i stort vad arbetet handlar om. Det handlar om fattigvård, skola och barnavård. Dessa överheter valdes eftersom de hade stor makt över människors liv och speciellt de mindre bemedlade. Dessa människors historia har en tendens att glömmas bort och därför är mitt arbete inriktat på en samhällsklass som ofta låg och svävade på fattigdomsgränsen.

Mitt arbete är inriktat på perioden sen medeltid fram till 1900-talets två första årtionden. Dock så ligger huvuddelen på 1800-talets senare del och 1900-talet. Det är ett lämpligt stoppdatum med tanke på alla samhällsförändringar som skedde i samband med 1920-talet. Dessutom måste hänsyn tas till sekretessen som för närvarande börjar i 1937 års dokument för bland annat barnavårdsnämnden. Trots att uppgifterna i arbetet inte längre är under sekretess så nämner jag inte de berörda personernas riktiga namn. Fingerade namn används för att skydda eventuella efterlevande då känsliga ämnen och svåra livssituationer berörs.

De två familjerna är en skomakares och en renhållningskarls som figurerar igenom hela arbetet i en sidoberättelse. Berättelsen följer en del av deras liv när myndigheter hade stor påverkan över dem.

Linda Åhman, maj 2007

Fattigvården

Den fattigvård som fanns förr i tiden skiljer sig i mångt och mycket från dagens försörjningsstöd. Uttrycket fattigvård är både ålderdomligt och blott en människas livslängd tillbaka i tiden. Ändå hörs ordet sällan då det har spelat ut sin roll som en vardagsfras i vårt samhälle till att ha blivit vår historia.

Under medeltiden var det kyrkan som stod för fattigvården och resurserna fick de ifrån det tionde som bönderna betalade i skatt till kyrkan. En del av tiondet användes för de fattigas räkning. Bland annat till helgeandshus, en plats där fattiga, gamla och sjuka kunde få vård. Trots kyrkans insatser så var släkt och vänner ens huvudsakliga ekonomiska skyddsnät vid fattigdom. Detta innebar att de utan anhöriga hade få andra val än att tigga och stjäla. Kampen för överlevnad var hård för dessa lottlösa stackare.

I början av 1600-talet stiftades tiggeriförordningen. Den påbjöd att tiggeri var tillåtet men endast om man hade ett tiggarpass som var ett bevis på att man hade tillstånd att ägna sig åt detta levebröd. Man försökte förbjuda tiggeriet under det kommande århundradet men det var inte möjligt att lösa problemet med den fattigvård man hade. Därför accepterades tiggarpassen länge och kom att bli ett sätt att kontrollera det hela. Tiggeriet var fortfarande vanligt under 1800-talet och i hög grad förkommande under de sista nödåren på 1860-talet. Dock så blev tiggeriet mer och mer ovanligt när man närmade sig 1900-talet.

Sveriges befolkning ökade mycket under 1700 och främst 1800-talet. Det var särskilt fattiga grupper såsom drängar, pigor, statare, backstugusittare och inhysesjon som ökade i mängd, 1850 var de 40 % av befolkningen. För att stävja problemen med det ökande antalet fattiga så stiftades Sveriges första allmänt gällande fattigvårdslag år 1847. Lagstiftningen innebar att socknarna fick en plikt att försörja sina fattiga men det innebar också att de ekonomiska kraven för en fungerande fattigvård blev större. De ökade utgifterna täcktes av en obligatorisk fattigskatt som lades på medborgarna. Kritiken mot lagen blev dock stor då många ansåg att den var för generös och medförde höga omkostnader. Att det dessutom skedde en konjunktturnedgång och ökad missväxt mot slutet av 1860-talet gjorde att nya fattigvårdslagar kom ut 1853 och 1871. Särskilt den senare lagen kom att få en betydligt stramare reglering för vilka som var berättigade till fattigvård och underhållets storlek.

Missväxten under 1860-talet är väl värd att nämna några rader om. Nödåret 1867 sades vara det värsta man varit med om i Norrbotten. Ur boken, Gamla seder och bruk Jävre i ord och bild, får vi några skrämmande fakta.

”... 14 maj snö över gårdesgårdarna, 12-14 grader kallt.

15 juni... högst få har kunnat börja så...

22 juni. Ingen sjöfart ännu för isen...”

Att börja med sådden så pass sent var oroande då utsädet skulle var i jorden innan slutet av maj för att kunna skördas innan frostnätterna. Detta extrema väder slog hårt emot befolkningen och många svalt ihjäl.

På den tiden hade kommunerna dåligt med resurser vilket i sin tur gav en fattigvård med väldigt begränsande möjligheter. Man kunde inte ta hand om sina fattiga på ett sätt som idag anses lämpligt, eftersom välgörenhet i form av pengar, varor och tjänster var fattigvårdens största inkomstkälla. Dock så var det enbart en moralisk plikt att skänka till de behövande, medan det var en nåd och inte en rätt att ta emot hjälpen. De fattiga fick helt enkelt förlita sig till människors och kyrkans givmildhet.

1871 års fattigvårdslag

Av lagtexten får vi veta mycket om ett samhälles förutsättningar. De som var berättigade till fattigvård var de som inte kunde försörja sig själva för stunden och som inte hade anhöriga som kunde försörja dem. Orsaker som berättigade till fattigvård var ålderdom, kropps- och sinnessjukdom, handikapp samt i vissa fall en stor försörjningsbörda. Fattigvården gav ut underhåll i form av natura och kontanter i en icke tillräcklig mängd eftersom beloppet skulle vara nödortfött. Underhållet var alltså en form av nödhjälp men inte en full försörjning.

Tidigt i lagtexten kan man läsa att varje kommun anses vara ett fattigvårdssamhälle som ska ta hand om sina egna fattiga. Just detta, sina egna fattiga, kom kommunerna att driva hårt för att i största möjliga mån undkomma kostnader för andra kommuners fattiga. Detta var genomförbart eftersom det fanns stränga regler för hemortsrätten.

Hemortsrätt fick man efter att ha varit bosatt tre år i en kommun utan underhåll från fattigvården. Denna kommun var då skyldig att betala ens fattigvård även om man var bosatt på annan plats för tillfället. Dock så ville kom-

munerna inte ta emot nyinflyttade fattiga då de kunde innebära stora utgifter för dem. Därför hade kommunerna rätt att tvinga fattiga med annan hemortsrätt att flytta därifrån.

- ▶ Barn som var födda inom äktenskapet hade samma hemortsrätt som fadern och behöll den även om båda föräldrarna avled.
- ▶ Barn som var födda utom äktenskapet hade moders hemortsrätt och behöll den även om hon dog.
- ▶ Barn fick egen hemortsrätt den dag de fyllde 15 år.
- ▶ I äktenskapet hade hustrun samma hemortsrätt som hennes make även om han avled. Alltså behöll hon sin döde makes hemortsrätt även om hon flyttade och kunde först få en ny den dag hon gifte om sig.
- ▶ Den som hade fyllt 50 år behöll sin hemortsrätt för resten av livet, även om man flyttade.

Fattigvårdens utgifter betalades av bötesmedel, kollekt, frivilliga gåvor och om detta inte var tillräckligt kunde max 50 öre per man och 25 öre per kvinna betalas i skatt. En till orsak som drog ned fattigvårdens utgifter var att de hade rätt till den fattigvårdsbehövandes egendom och inkomster för återbetalning av underhållet man fått. Att fattigvården kunde ha denna makt berodde på att de hade husbonderätt över sina underhållstagare. Fattigvården kunde dessutom straffa dem som inte fullgjorde sitt arbete på grund av trotsighet, oordentlighet eller bruk av självvåld. Underhållet kunde då bli minskat under en viss tid och med tanke på underhållets storlek var det en smärre katastrof. Dock rekommenderades aga istället om personen var under 15 år.

Det stadgades även att tiggeri var förbjudet. Tillsyningsmannen var skyldig att anmäla tiggare. Anmälningen skedde hos fattigvården om personen var i nödställt behov men om detta inte var fallet så anmäldes det hos stadsbetjänten, dagens polis. Anmälningen kunde leda till varning, allmänt arbete i tvångsarbetsanstalt eller fängelse i minst en till max fem månader. Om barn blev påkomna med att tigga så fördes de hem till föräldrarna och tilldelades då varning eller aga.

Fattigstuga, sockengång och auktionering

Vi förflyttar oss tillbaka i tiden, kliver in över den höga tröskeln och andas in atmosfären. Den är tung av dofter från härden, mat som härsknat, stekt fläsk, kläder och folk som inte tvättats på ett halvår, ladugård, innehållet från

nattkärnen och allt annat som man sysslade med. Detta skulle kunna vara en beskrivning av en vanlig bondestuga men tänk er då en fattigstuga, allt det ovannämnda fast värre. För tänk hur det var att vara fattig och gammal, sinnesslö, ogift mor med en oäkting eller föräldralös och sitta i fattigstugan. Ett gammalt hus där vinden drog igenom och varken nog med mat eller ved för att hålla värmen inombords. Fattigstugan var en grogrund för smitta och det var först vid 1900-talet som förhållandena förbättrades. Ungefär 20 % av de fattiga försörjdes i fattiggårdar.

Ja, allt var kanske inte bättre förr. I alla fall inte för de fattiga och olyckligt lottade från medeltiden fram till 1900-talets första årtionden. Att hamna i denna misär som fattigstugan innebar måste ha varit förödande för individen. Det innebar att man inte hade släkt eller vänner som kunde hjälpa en med försörjningen, de kanske hade dött eller var allt för fattiga för att kunna bidra. Inget jobb och knappt några ägodelar, att få gå runt och tigga för sitt uppehälle eller kanske sova ett par nätter på varje bondgård för att sen flytta vidare.

Sockengång var en lösning som innebar att bönderna inom ett visst område hade det som sin plikt att inkvartera och försörja de hjälpsökande under en kortare period. Detta innebar en lite

Berättelse från arkivet

Fattigvårdsnämndens protokoll berättar om människors nöd. Om ensamstående mödrar med nyfödda barn, familjer med för många munnar att mätta, om sjukdom som gör att familjeförsörjaren inte kan arbeta. Det sistnämnda är precis vad som hände med skomakarfadern. Skomakaren hade fru och barn att försörja varför det måste ha varit fruktansvärt att få veta att han fått lungtuberkulos 1915.

Denna sjukdom gjorde att han var föremål för fattigvården under sju års tid. Han var sängliggande under långa perioder, oförmögen att arbeta vilket gjorde att han beviljades hjälp. Fattigvården betalade hans sjukhusräkningar och medicin samt cirka 80 kronor i kontanta bidrag till nödiga gångkläder och mat. Familjen fick även matvaror och vid ett annat tillfälle margarin för familjens behov. 1921 är det sista året han var föremål för fattigvården.

Tuberkulosen var mycket utbredd i den norra landsändan och kom att besöka många hem med sin olycka. Speciellt lungtuberkulosen var mycket smittosam och dödlig. Myndigheterna beslutade att smittrening, en grundlig städning där det mesta brändes, skulle göras om någon dog i denna sjukdom.

I hälsovårdsnämnden nämns det att Piteå hade många fall av tuberkulos varför det ansågs hälsofarligt att sopa gatorna utan att det farliga dammet tyngdes med vatten. Därför bad de stadsfullmäktige att köpa in och bekosta driften för två vattenkärror med silanordning som skulle användas före sopningen av gatorna. Året senare hade en vattenkärra blivit köpt.

mer ordnad fattigvård där det oftast var de gamla, de sjuka och de orkeslösa som cirkulerade. Fattighjonens arbetsförmåga avgjorde hur många gårdar de cirkulerade på, en sämre arbetsförmåga innebar fler gårdar. Detta system förekom i stor utsträckning under 1800-talet, nämligen i 25 % av kommunerna 1870. Tjugo år senare försörjdes 0,4 procent av de fattiga på detta sätt och upphörde helt 1918. För att bondgårdarna inte skulle avhysa hjonen, i vissa fall extra besvärliga sådana, så kunde böter utskrivas om detta skedde.

Auktionering var det vanligaste sättet att försörja sina fattiga. Detta system fick större spridning när tiggeriet blev mer och mer förbjudet. Den fattige personen inackorderades i ett hushåll under en tid av oftast ett år. Den som blev vårdnadshavare var den som hade begärt lägst ersättning från fattigvården för att ta hand om hjonet. Ersättningen var uppskattad efter hjonets arbetsförmåga vilket innebar att äldre barn gav låg ersättning medan gamla, orkeslösa och sjuka människor betalades högre. Det var mest vanligt att barn auktionerades ut. Dock så skulle dessa barn få en skolgång och avdrag på ersättning skedde om detta inte sköttes. Det förekom att husbönderna hade det dåligt ekonomiskt och då tog sig an dessa fattighjon för att få en inkomst. Mycket arbete, lite mat kunde parollen vara. Detta system var mycket vanligt under 1800-talet och förekom ända till 1930. Auktionering förekom i 80 % av kommunerna år 1870.

Pengar och arbete

När industrialismen skapade ett nytt samhälle under 1800-talet blev det allt mer viktigt med kontanter, att köpa varor istället för att göra dem själv. Storleken på lönen blev en allt viktigare faktor för att klara av försörjningen. För det var ju en ekonomisk katastrof att vara arbetslös med den tidens fattigvård. Undrar om man egentligen förstår hur det var att inte ha råd att föda sin familj i en tid med låg standard, låga löner och höga priser. I en tid då arbetet var ens största och nästan enda skydd emot fattigdom.

Vid 1800-talets början hade 80 % av befolkningen sin sysselsättning inom jordbruk och boskapskötsel och knappt 10 % hade sin hemvist i städerna. När jordbruket var basen i livet hade alla i familjen sin förutbestämda plats och nytta. Far- och morföräldrarna hade kunskapen och tiden som gjorde att de kunde lära ut och ta hand om barnen när föräldrarna arbetade. Barnen i sin tur bidrog med mindre sysslor såsom bärplockning, hämtning av ved, vala djur, passa syskon och allt mera vuxna sysslor ju äldre de blev. Man levde i ett samhälle med självhushållning där man producerade den mat och de kläder man behövde för det egna hemmet.

När industrialismen gjorde sitt intåg mot slutet av 1800-talet så förändrades både samhällets och familjens uppbyggnad. Fabriker byggdes, folk flyttade till jobben, blev arbetare och städerna växte. Många började arbeta på mekaniska verkstäder, bryggerier, sågverk och byggen. Det var inte alla som lyckades med sitt nya liv då jobben var för få och arbetslösheten hög.

I klyftan mellan jordbrukssamhället och det industriella hade det skapats ett nytt sätt att arbeta som inte var anpassat efter det traditionella. Detta gjorde att arbetarna i städerna kom i en mer utsatt position då deras arbete inte var lika säkert. Deras anställning kunde upphöra med kort varsel och det styrdes av en förman som hade makten. Man blev snabbare i behov av fattigvårdshjälpen jämfört med bönderna ute på landsbygden. Bonden däremot styrde i stort över sig själv och hade sitt jordbruk även om frost, torka och missväxt kunde göra det besvärligt. Det som hade hänt var helt enkelt att arbetet och hemmet hade blivit två skilda saker.

En försvårande omständighet när man jämför löner var de ansevärd skillnader som fanns emellan dem. De var inte bara regionala, kvinnliga eller manliga utan det saknades också lagstadgade rättigheter för till exempel minimilön. Folk kunde få jobba för orimligt låga löner så länge det fanns någon som var beredd att göra det. En annan problematik kom med de jobb där maten och husrummet var en del av lönen. Den varierade betydligt då både kvalitén på husrummet och mängden mat man fick varierade från ställe till ställe.

Årtal	Lönetagare	Lön
1875	Industriarbetare	1:50 kr/dag
1900	Industriarbetare inom metall	22:07 kr/vecka
1910	Metallarbetare	4 kr/dag
1910	Kvinnlig industriarbetare	1:60 kr/dag
1885	Piglön + värdet av kost och logi	84 + 225 kr/år
1905	Piglön + värdet av kost och logi	161 + 347 kr/år
1915	Piga med kost och logi	720 kr/år
1910	Dräng	2.79 kr/dag
1915	Kvinnodagsverk	1:94 kr/dag
1925	Snittlön för manlig arb.	5.23 kr/dag
1925	Snittlön för kvinnlig arb.	3:51 kr/dag

Vid tiden för industrialismen började kvinnan ge sig ut i arbetslivet då mannens lön var så låg att den inte alltid räckte till

att försörja familjen. De kvinnor som gav sig ut i arbetslivet var oftast från en familj med låg inkomst men det fanns en annan grupp med kvinnor som var extra utsatta i samhället, nämligen ensamstående mödrar. Dessa kvinnor var tvungna att arbeta för sin och sitt barns uppehälle till en lön runt hälften av mannens. Arbeten som kvinnan började slå sig in på var sådana som hade liknat hennes uppgifter i hemmet som sömmerska, hushållerska, tvätterska, uppasserska, barnjungfru, kokerska, städerska men de arbetade även i bokbinderier, skofabriker, bryggerier med mera.

Med den tidens arbetsvillkor är det ingen överdrift att säga att pengarna var surt förvärvade. En viktig orsak var att arbetsdagen var långt längre, tolv timmar var vanligt och ingen extra betalning för övertid. Sjukförsäkring fanns inte heller vilket nog hade varit ytterst nödvändigt i de mörka arbetslokalerna som hade en lägre säkerhetsstandard. Det var en tungarbetad tid utan tekniska hjälpmedel.

Att vara barn i ett fattigt hushåll var inte lätt. Man förväntades att börja arbeta tidigt vare sig det var att sköta hemmet och småsyskonen eller att ta anställning för att bidra till familjens försörjning. Detta innebar att många barn både gick i skolan och arbetade. Barns arbetskraft var eftertraktad eftersom arbetsgivaren kunde ge dem lägre lön. Anställningar som till exempel springpojkar och springflickor var vanliga.

Årtal	Mat och dryck	Pris
1900	Torkat fläsk	1 kr/kg
1905	Smör	1:92 kr/kg
1905	Mjölk utan grädde	0:07 kr/l
1910	Smör	2:05 kr/kg
1910	Sidfläsk	1:18 kr/kg
1910	Mjölk med grädde	0:14 kr/ l
1915	Smör	2:75 kr/kg
1915	Svagdricka	0:05 kr/l
1920	Smör	6:57 kr/kg
1920	Färsk potatis	1:91 kr/kg
1920	Mjölk med grädde	0:74 kr/l
1920	Svagdricka	0:16 kr/l
1925	Smör	3:88 kr

Övergången från jordbrukssamhälle till industrisamhälle skedde gradvis. Många i Piteå stad hade jord som brukades och då särskilt yrkesgrup-

per såsom handelsmän, hantverkare och fiskare. Exempel på hantverkare kunde vara garvare, skomakare, färgare, och repslagare. Jordbruket bestod av en liten jordbit för säd och något kreatur och kom på det sättet att bli en bi-näring till det egentliga yrket. De mindre förmögna hade ofta en till tre kor. Hade man en eller två kor så hade man just till den egna förbrukningen. Hade man fler så kunde man sälja smör och mjölk till stadsborna. Jorden låg ofta nära staden i områdena Berget, Kostranden och Ankarskatan.

Skolan

Den forna tidens skola hade helt andra förutsättningar och åsikter om hur undervisningen skulle skötas. Det var ett vågspel mellan sparsamhet, kunskapsörst och kristendom.

1600-talets skolverksamhet var hårt styrd av den kristna tron då undervisningen var anordnad av kyrkan. Man förväntades inte kunna mer än de tio budorden, trons artiklar och Fader vår i katekesen. Katekesen var den tidens religionsbok och undervisningens grund i flera hundra år. Kunskapskraven var liknande under de följande tvåhundra åren med skillnaden att det blev mer och mer viktigt att läsa bra, räkna och skriva till viss del.

Det var stadgat i kyrkolagen att klockaren skulle lära barnen alla dessa kunskaper. Klockaren undervisade hemma hos sig eller i sockenstugan. Dock så kunde inte barnen som bodde långt ute i byarna få denna undervisning. Lösningen på denna problematik blev att man anställde en läs- och skrivkunnig person som fick undervisa dessa barn. Skolan höll till i ett vanligt hem där man undervisade samtidigt som husfolket skötte sina sysslor. Efter ett visst antal veckor så flyttade läraren vidare till nästa by. Läskunnigheten har länge varit bra i Sverige. Vid 1800-talets mitt kunde 90 % av befolkningen läsa, däremot var det inte alls lika bra med skrivkunnigheten.

Före folkskolestadgan var det ingen självklarhet att ha en skolgång. Knappt hälften av landets församlingar hade en skola och bara vart sjunde barn fick undervisning i denna institution. I och med folkskolestadgan 1842 bestämdes det att varje skoldistrikt skulle ha minst en folkskola där en examinerad lärare skulle arbeta. Dessutom infördes det en skolplikt för barnen om föräldrarna inte kunde ge motsvarande undervisning på annat sätt. Folkskolan skulle undervisa i kristendom, innanläsning, skrivning, räkning, geografi, historia, naturlära, gymnastik och kyrkosång. Dock så dröjde det med stadgans genomförande då det tog tid att bygga skolhus, utrusta med material och skaffa fram examinerade lärare. Under de första fem åren efter stadgan byggdes det cirka 900 skolor i Sverige.

Dessa förändringar skedde inte utan motstånd. De konservativa och prästerna ansåg att det var familjens angelägenhet och att det som kyrkan redan lärde ut var nog. Trots stadgan hade kyrkan fortfarande stor makt över folkskolan

då prästen var självskriven som skolstyrelsens ordförande. Dessutom var många bönder rädda för de kostnader som skulle kunna läggas på dem om en folkskola för alla blev verklighet. Fattigvårdens kostnader var ju redan böndernas börda.

Även efter folkskolestadgan var det många barn som inte fick en fullgod skolgång. Orsakerna varierade men de vanligaste var fattigdom och att man inte såg nödvändigheten. Skolan krockade med det traditionella försörjningsmönstret eftersom barnen var en viktig del av arbetskraften på gården. Det var opraktiskt att skicka iväg dem flera timmar om dagen. Skolplikten var extra besvärlig för de på landsbygden då barnen kunde ha 5 kilometer med oplogad dålig väg till skolan.

Fattiga barns skolgång påverkades hårt av brist på mat och att många jobbade hela eftermiddagarna. När skulle de ha tid för läxor, lek, och vila? Många var dessutom dåligt klädda, frös under skoldagen och vem studerar bra när man är trött, hungrig och kall?

Berättelse från arkivet

Examenskatalogerna är en rik faktakälla, inte enbart för betygsrelaterade ändamål, utan ger också insikt i vad man hade för frånvaro och eventuella kommentarer ifrån läraren.

Svea var det yngsta barnet till renhållningskarlen. 1918 började hon sin skolgång i Piteå stad men fick gå om småskolans första klass eftersom betygen var allt för dåliga. Men under de kommande skolåren så utvecklades hon till en av de bättre eleverna i klassen. I årskurs sex var hennes vanligaste betyg "med nöje godkänt". Hon var den enda av de båda familjernas barn som gick ut sjätte klass. Det fanns två regler som gällde skolgångens längd. Först och främst så var den sexårig men man kunde gå färre klasser då man slutade folkskolan vid fjorton års ålder.

Gustav, hennes äldre broder, hade inte samma lysande skolgång då hans vanligaste betyg var godkänt. Vad man kan berätta om Gustav var att han i fjärde klass hade det tungt. Han hade kommit på med att fuska men än värre var att hans mor dött i en kronisk njurinflammation.

Arvid, son till renhållaren, hade mycket frånvaro. I tredje klass var han sjuk hela 47 av höstterminens 103 dagar. Under nästa årskurs var han först sjuk 34 dagar och sen borta utan giltigt orsak hela vårterminen. Han var tillbaka i skolan vid nästa termin för att läsa upp det han missat.

Sjukdom var en alltid förekommande orsak till frånvaro som drabbade renhållarkarlens barn i hög grad. Svea var i tredje klass sjuk 41 ½ dag av läsåret. Gustav var i andra klass sjuk två månader i sträck.

Socknarna hade små resurser och en betungande fattigvård att bekosta, vilket innebar att folkskolan i sin tur fick små resurser. Detta gjorde att många skolor saknade en bra funktion för skolverksamhet. Rummen kom ofta att bli trånga och dragiga. Det var vanligt att man på mindre ställen med ekonomiska svårigheter använde ett klassrum med en enda lärare som undervisade alla åldersgrupperna. Man hade sällan utbildade lärare utan det var någon läskunnig person ifrån bygden. Det var först vid 1900-talets början som folkskolan hade blivit en del av folkets levnadsvillkor. Skolplikten hade blivit accepterad och det ökande antalet barn hade gjort att skolorna växt, blivit fler och fått mer inflytande.

Vitsord

0 eller C= underkänd
 ½ eller Bc= icke fullt godkänd
 1 eller B= godkänd
 1 ½ eller Ba= med nöje godkänd
 2 eller AB= med beröm godkänd
 2 ½ eller a=med utmärkt beröm godkänd
 3 eller A= berömlig

Uppförande och flit

0 eller D= dåligt/dålig
 1 eller C= mindre gott/mindre god
 2 eller B= gott/god
 3 eller A= mycket gott/mycket god

All denna frånvara får en att undra om det var en sjuklig familj eller om barnen stannade hemma för att hjälpa till i sin döda moders ställe.

Dock så verkade skomakarens barn varit friska. Frans, son till skomakaren, hade en svår skolgång och fick troligtvis många tillsägelser ifrån lärarna. Han blev i september 1918 tilldelad kroppsaga och sen igen i november för upprepade snatterier. För detta fick han dessutom anmärkning i betygsboken.

År 1917 ses en förändring i examenskatalogerna då man byter betygssystem från det äldre siffersystemet till att börja använda bokstäver. Ungefär samtidigt ändrades också ämnena. Vad som skedde var en sorts förenkling där man slog ihop de fyra svenska ämnena till två och att katekesen och biblisk historia förlorade sin status som egna ämnen för att bli hopfogade till ett, kristendoms-kunskap. Man införde även ett nytt ämne, huslig ekonomi, som man först började praktisera i senare årskurser.

Tidstypiska lovdagar i skolan år 1916 var skurlov, fönsterlov och lingo-lov. Sen hade man även fettisdag, skidlov 1:a majlov, Gustav II Adolfs dödsdag i november och lov för när lärarna hade möte två gånger om året.

I examenskatalogerna runt 1920-talet fanns det sex frånvaroorsaker. De var sjukdom och om det fanns smittosam sjukdom hemma eller i grannskapet. Brist på kläder och skor, naturhinder, annat giltigt förfall såsom om man var tvungen att hjälpa till hemma och frånvaro utan giltigt förfall.

Barnavården

Gamla ordspråk från bibeln som talar om uppfostran finns det många av.

*”Oförstånd är bundet vid barnets hjärta, agans ris tager det därutur”
”Aga din son medan ännu hopp är”*

Ett utmärkande drag i äldre tiders uppfostran var agan som användes för att slå dumheterna ur barnen. Agan ansågs vara lösningen på många olydnadsproblem i hemmet och av myndigheter som barnavårdsnämnden, fattigvårdsstyrelsen och skolstyrelsen. I skolan gällde det för läraren att hålla ordning på sina elever. Om de varit olydiga hade läraren rätt att med *”lugn besinning och kärleksfullt allvar”* utdela aga.

Föräldrarna var hårdare på den tiden och särskilt fäderna som hade den största bestämmanderätten över hemmet, både genom lagar och av tradition. Det brukade sägas att den som man agar den älskar man och ja, löd man inte så var det inget annat att vänta än detta kärleksfulla stryk. Om man nu inte bad nog bra för sin sak och lovade att inte göra om det. För en mindre företeelse kunde en örfil delas ut. Var man riktigt stygg så kunde det bli ris eller käpp på bara baken. Föräldrarna fordrade lydnad av barnen ända tills de läst för prästen och ibland lite längre. Särskilt noga var det att flickorna skulle leva ett sedligt liv. Denna stränga uppfostran hörde samman med

Berättelse från arkivet

Bland barnavårdsnämndens protokoll finns berättelsen om de två odydsgossarna Arvid och Frans, söner till renhållaren och skomakaren, och deras två äldre bröders vanart när de var 10 till 12 år gamla.

1915 inkom en anmälan till barnavårdsnämnden gällande ett antal ouppfostrade pojkar. De anklagades för vandalisering och plundring av fruktträd. Två av pojkarna var odydsgossarnas äldre bröder. Skomakarens son deltog inte i plundringen av Norrlandsbankens trädgård eftersom han blev bortskrämd när de andra pojkarna upptäcktes inne i buskaget.

Under förhöret påstod pojkarna att renhållarens son var upphovsmannen eftersom han sagt att man kunde ta äpplen utan risk då tandläkaren var borta. Alla pojkarna erkände att de tagit äpplen som de stoppat i fickorna. Dock så förnekade de till förstörelse av träd, bland annat ett av Norrlandsbankens prydliga äppelträd. De sa att grenarna redan var sönderbrutna och löst upphängda på träden. Barnavårdsnämnden varnade dem och även Renhållarens son trots att han varit sjuk vid tiden för förhöret. De andra pojkarnas bekännelser ansågs bevisa hans deltagande.

”Har gjort sig skyldig till delaktighet i plundring av fruktträd i Norrlandsbankens trädgård... och tilldelas därför jämlikt barnavårdsnämndens beslut den 9 nov. 1915 allvarlig varning och anmärkning.”

Förutom denna varning blev de tillsagda att bli goda och nyttiga samhällsmedborgare eftersom stränga straffåtgärder annars väntade.

kyrkan då ett visst sätt att leva var förordnat och ansett vara bättre. Kristendomen var ju högst levande i folks kultur.

En viktig förutsättning för barnen var om de föddes inom eller utanför äktenskapet, om de var äkta eller oäkta. De barn som föddes utanför äktenskapet fick en sämre start i livet. Ofta hade de bara en förälder, var sämre ansedda och hade en sämre arvsrätt. På tal om arvsrätten så var det 1734 års lagtext som stadgade denna försämrade arvsrätt plus att barnen enbart hade rätt till nödtorftig föda och uppfostran av föräldrarna. Dessa svåra omständigheter gjorde att många blev övergivna och fick en tuff start i livet. Det var dessa barn som blev sålda på fattigauktioner eller bodde i fattigstugan redan från barnsben. Det var endast 17 % av de utomäktenskapliga barnen 1895 som togs om hand av sina föräldrar. Detta förhållandesätt berodde först och främst på kyrkans stränga synsätt om utomäktenskapliga relationer. Äktenskapet var heligt och därför var det betraktat som en synd att avla barn när man var ogift. Dock så var inte alla barns öden så olyckliga då många föräldrar levde i äktenskapsliknande förhållanden.

Den samhällsklass man blev född i avgjorde stort ens förutsättningar fram i livet. Detta då det förr i tiden var ovan-

Berättelse från arkivet

Skomakarsonen Frans och några andra gossar hade blivit anmälda för stöld av böcker från Wikbergs bok & pappershandel i februari 1918.

Under förhöret berättade gossarna att de hade stått utanför affären i väntan på ett lämpligt tillfälle. Bytet blev en cigarr och sex böcker varav en av dessa var Frans byte. Han hävdade att han inte hade tagit boken utan att den bara hade överlämnats till honom av en av pojkarna vilket dock förnekades av pojken ifråga.

Frans berättade även att han två dagar efter stölden i pappershandeln hade återvänt dit för att tillgripa två böcker till. Anledningen var att han ville ta lika många böcker som en annan pojke i gruppen.

Beslutet blev att pojkarna skulle tilldelas varning och alla förutom en aga i ojäviga vittnens närvaro. Dessutom tilldelades två av pojkarnas föräldrar allvarlig förmaning om att bättre uppfylla sina uppfostringsplikter.

Nämnden ville att barnavårdsmanen O. Selinus skulle utföra agan. Han motsatte sig detta eftersom syftet inte skulle uppnås då han varken var ledamot i nämnden eller skolans förste lärare. Nämnden tyckte att det var en av hans plikter varför han borde frånträda sin befattning och sitt arvode på 200 kronor om agan inte verkställdes innan veckans slut.

I juni hade Selinus överklagat till länsstyrelsen som gett beskedet att nämndens beslut skulle hävas eftersom det stred mot förordningarna. Barnavårdsnämnden skulle dessutom betala Selinus arvode.

ligt att man gjorde karriär över den födda positionen i samhället. En son till en bonde kom med stor sannolikhet att själv bli jordbrukare en dag. Samma princip fungerade på en son till en godsägare, då var man född till att bli godsägare. Under industrialismen tydde sig detta så att det var överklassen som hade makten och fabrikena medan underklassen sålde sin arbetskraft mot en lön.

Grundstenarna för uppfostran av arbetarbarnen i skolor och uppfostringsanstalter var gudfruktighet, ärlighet, lydnad och arbetsamhet. Man skulle följa med till gudstjänsterna i tidig ålder, inte håna eller förakta guds ord, visa respekt och lydnad för föräldrar, skollärare och överheten. Man hade den åsikten att dåliga sidor hos barnet bara växte om de inte stoppades. Dessa dåliga sidor skulle då ta överhanden när man blev vuxen och göra att man blev en dålig människa. En jämförelse är pojken - djurplågaren, mannen - mördaren. Alltså var det viktigt med en ordentlig uppfostran medan man var ung för att ta bort dessa dåliga karaktärsdrag. Och vad skulle man använda för att ta bort dessa dåliga sidor hos barnet, jo nämligen aga.

Barnvården förr skiljer sig mycket från dagens barnomsorg när det kommer till myndigheternas ansvar över sina små medborgare. Enskilda myndigheter som enbart ser till barnens bästa har inte

Berättelse från arkivet

I januari 1919 fick barnvårdsnämnden in en lång lista över Frans och Arvids odygdigheter som inträffat under den senaste sommaren och hösten. Mest vanligt var att de tillgrep rotsaker och frukt ur trädgårdar, bland annat från elektricitetsverket. Därifrån hade de även tagit smör ur en kruka. Cigaretter var också ett eftertraktat byte som de fick tag på lite varstans plus att Arvid tog många hemifrån som han delade med Frans. Frans verkade vara en inbiten rökare då han plockade upp fimpar ifrån gatorna för att få till sitt behov. Båda pojkarna hade ett flertal andra odygdigheter på sin lista.

- ▶ *Ur en kavajficka tog de cigaretter och röktobak som de sålde för två kronor.*
- ▶ *De tog läderremmar och ett betsel från ett uthus i Djupviken. Men de vågade inte sälja dem utan gömde sakerna under en lada.*
- ▶ *Ur en kassalåda i Strands svagdrycksbryggeri tog de 3:50 som de köpte karameller för.*
- ▶ *De försökte ta fisk ur mjårdar och nät men blev avbrutna i sitt ofog när ägaren dök upp.*
- ▶ *Hämtat stenar som de placerade i en båt, tog ur bottenproppen och sköt ut den i fjärden.*
- ▶ *Med våld tvingat ner en katt i ett fullt latrinkärl.*

Värt att nämna är skillnaden i ångerfullhet som pojkarna hade visat under förhöret. Arvid verkade oberörd medan Frans hade fallit i gråt flera gånger. Frans erkände dock ett antal förseelser som inte var kända. Medan Arvid inte erkände något mer än det som kunde bevisas, vilket förde tanken till att han gjort sig skyldig till fler förseelser.

existerat länge. De första barnavårdsnämnderna kom till i och med lagen om uppfostran åt vanartiga och i sedligt anseende försummade barn år 1902. Denna lag sade att varje skolområde skulle ha en barnavårdsnämnd. Nämndens uppgift var att hålla koll på kommunens barn och då det var behövt varna eller aga dem. De kunde även uppmana föräldrarna att uppfostra sina barn bättre eller i mer allvarliga fall omhänderta och placera dem på uppfostringsanstalt. Många barns vanart kom att bero på för lite tillsyn då det nya samhället medförde föräldrar med mindre tid och avsaknad av inrättningar som tog hand om barnen.

Pojkarna var skyldiga till många företeelser som tydde på vanart. Särskilt Frans som tidigare hade tilldelats varning och aga av barnavårdsnämnden. Hans föräldrar ansågs inte längre klara av att ge honom en nödig uppfostran. Ytterliggare varningar och aga ansågs därför lönlösa. Arvids vanart ansågs inte mindre trots att detta var hans första kontakt med barnavårdsnämnden. Nämnden ansåg att pojken inte hade någon faderlig och moderlig omvårdnad. Detta eftersom fadern vistades på hospitalet för tillfället och modern var död sedan fem år tillbaka. Ytterliggare åtgärder ansågs också lönlösa mot Arvid. Barnavårdsnämnden beslutade, enligt lagen om uppfostran åt vanartiga och i sedligt anseende försummade barn, att skilja gossarna från hemmet och placera dem på uppfostringsanstalt.

Dock så vägrade föräldrarna att lämna ifrån sig pojkarna vilket gjorde att ärendet skickades till länsstyrelsen för vidare prövning. Länsstyrelsen meddelade att föräldrarna eller ett ombud skulle infinna sig inför dem för att höras i ärendet. Dock så gjordes aldrig någon överklagan varför nämndens beslut att skicka pojkarna till länets skyddshem i Kalix stod fast

I april 1920 meddelas det att skyddshemmet inte har plats för pojkarna eftersom bara tre platser var lediga under våren 1920. Till hösten var det däremot sannolikt att de kunde få rum. Skyddshemmet skulle utvidgas varför nämnden tänkte begära att få ta in ytterliggare 10-15 gossar.

Dock så verkar ingen av pojkarna ha skickats till detta skyddshem då de återfinns i skolans betygskataloger hela 1920. Verkar som om att de undkommit tack vare de otillräckliga resurserna.

Bilder från arkivet

Denna notis kommer ifrån Norrbottens Posten den 13 november 1899. Den kungör om en auktion där tio barn, födda mellan 1885 och 1899, utackorderades. Fattigvårdsstyrelsen ordade också att barnen skulle ha mat, vård och en kristen uppfostran. Utackorderingen gällde för år 1900.

Denna vy över Piteå är tagen 1937.

Pilen visar var Folk-skolan i kv. Rönnen låg.

Pilen visar var folk-skolan i kv. Murklan låg.

Ägare: Piteå museum

Folkskolan i kv. Rönnen ritades 1904-1905 av arkitekten Viktor Åström. I folkmun kallades skolan för Alaska eftersom den var kall och dragig. Skolan revs 1979, förfallen och tom sedan många år.

Ägare: Piteå museum

Vy över Nygatan runt 1900. Till vänster ses småskolan i kv. Rönnen som byggdes 1887. I bakgrunden syns läroverket.

Ägare: Piteå museum

Bild från 1950-talet över gamla folkskolan i kv. Murklan. Skolan byggdes i mitten av 1850-talet.

Ägare: Piteå kommun, centralarkivet

Dagbok med examenskatalog
för
4:e klassen
Skolexamen 1919-1920

anden halvårsperiod: 10/9 - 10/12 omfattande hösttermin 1/9 - 31/12 och vårtermin 1/1 - 31/5
antal läseveckor: ... Läraravdelningen har haft eget klassrum - delat klassrum med

LÄSORDNING.

Kl.	Måndag	Tisdag	Onsdag	Torsdag	Freitag	Lördag
8:00-7:30	Katekes		Katekes			Katekes
8:00-10:00	Räkning	Katolika	Räkning	Geograf	Latinska	Räkning
11:00-12:00	Geograf	Räkning	Katekes	Räkning	Latinska	Räkning
12:00-1:00	Räkning	Katolika	Räkning	Geograf	Latinska	Räkning
1:00-2:00	Latinska	Latinska	Latinska	Latinska	Latinska	Latinska
2:00-3:00	Latinska	Latinska	Latinska	Latinska	Latinska	Latinska
4-6		Handslöjd		Handslöjd		Handslöjd

Ett typiskt schema från läsåret 1919-1920 för fjärde klass. Höstterminen varade från den 1/9 - 13/12 och vårterminen från den 15/1 - 29/5.

V i t s o r d
över

Kristendoms-kunskap	kunskaper				färdigheter						Uppförande
	Moderamålet		Handling	Geometri	Yrkesövning	Teckning	Sång	Gymnastik	Trädgårdsskötsel	Huslig ekonomi	
Bibelsk historia	Katekes	Innanläsning	Rättsskrivning	Geografi	Yrkesövning	Teckning	Sång	Gymnastik	Trädgårdsskötsel	Huslig ekonomi	Flit

Bild från en examenskatalog för skolåret 1914. Vitsord över kunskaper och färdigheter är det man idag kallar betyg i olika ämnen. Ämnena de hade inom området för kunskap var biblisk historia, katekes, innanläsning, rättsskrivning, språklära, uppsatsskrivning, räkning, geometri, geografi, historia och naturkunnighet. Ämnena de hade inom området för färdigheter var välskrivning, teckning, sång, gymnastik, trädgårdsskötsel, huslig ekonomi, manlig och kvinnlig slöjd. Och sist men inte minst kom ämnena uppförande och flit.

Vy över elektricitetsverket, Norrlandsbanken och dess trädgård runt 1920. Det var här som odygdsgossarnas storbröder pallade frukt.

Ägare: Piteå kommun, centralarkivet

Vy över Stor-gatan från Uddmansgatan under 1890-talet. Affären närmast i bild är Wikbergs bok & pappershandel där skomakarsonen Frans hade tagit ett par böcker.

Ägare: Piteå kommun, centralarkivet

En bild på Norrmalmsbryggan under 1920-talet. Det kan ha varit här som odygdsgossarna fyllde en båt med sten, tog ur bottenproppen och sköt ut den i vattnet.

Ägare: Piteå kommun, centralarkivet

Källförteckning

Fattigvården

- ▶ http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=167805&i_word=fattigv%e5rd
- ▶ <http://hem.passagen.se/lemnhult/forord.htm>
- ▶ <http://www.abc.se/~m225/litteratur/littdal/fattigvard.html#allman>
- ▶ Studiecirkel. Gamla seder och bruk, Jävre i ord bild, del III. (1988). Sida 12 och 58
- ▶ Bjurman Eva Lis. Fakta om barn förr. (1983). Sida 34-35
- ▶ Studiecirkel utgiven av ABF Piteåbygden. Som vi minns... (1986). Sida 83
- ▶ Centralarkivet. Piteå stad. Fattigvårdsstyrelsen. Protokollsbok 1900-1915. Protokoll för den 24 juli 1915
- ▶ Centralarkivet. Piteå stad. Fattigvårdsstyrelsen. Protokollsbok 1915-1923. Protokoll för den 2 september 1915, 4 maj 1916, 3 augusti 1916, 1 april 1920 samt 27 maj 1921
- ▶ Centralarkivet. Piteå stad. Hälsovårdsnämnden. Protokollsbok. 1875-1918. Protokoll för den 1 juni 1908 § 8
- ▶ Centralarkivet. Piteå stad. Drätselkammaren. Protokollsbok. 1908-1914. Protokoll för den 3 augusti 1909

Pengar och arbete

- ▶ <http://www.soch.lu.se/images/Socialhogskolan/SOL611Lektion3o4OH.pdf> . Sida 5
- ▶ Ekholm Aina. Från kolonier till daghem, barnomsorgen i Piteåbygden 1920-1970. (1996). Sida 5-6
- ▶ Lagerqvist Lars och Nathorst-Böös Ernst. Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar. (2002). Sida 99-104
- ▶ Henschen Helena och Friman Helena. Barn i stan från sekelskifte till nittiotal. (1991). Sida 15, 147 och 211
- ▶ Landsmåls- och Folkminnesarkivet. Folkminnen från Piteå. (1943). Sida 45 och 75-77

Skolan

- ▶ <http://www.finspong.se/1900/utbildn/berg.htm>
- ▶ Friman Helena. Skolbarn en folkundervisning växer fram. (1985). Sida 13, 15, 27, 34, 37, 76 och 189-191
- ▶ Centralarkivet. Piteå stad. Skolstyrelsen. Dagbok och examens katalog. 1909-1916. Lärarinnan Viklund
- ▶ Centralarkivet. Piteå stad. Skolstyrelsen. Dagbok och examens katalog. 1913-1918. Läraren O. Selinus
- ▶ Centralarkivet. Piteå stad. Skolstyrelsen. Dagbok och examens katalog. 1916-1920
- ▶ Centralarkivet. Piteå stad. Skolstyrelsen. Dagbok och examens katalog. 1920-1923
- ▶ Centralarkivet. Piteå stad. Skolstyrelsen. Dagbok och examens katalog. 1923-1926

Barnavården

- ▶ http://eskilstuna.se/templates/Page____21092.aspx
- ▶ [http://www.jur.lu.se/Internet/Biblioteket/Examensarbeten.nsf/0/B9D5F0B9467DCC63C1256EAB0061206D/\\$File/xsmall.pdf?OpenElement](http://www.jur.lu.se/Internet/Biblioteket/Examensarbeten.nsf/0/B9D5F0B9467DCC63C1256EAB0061206D/$File/xsmall.pdf?OpenElement) .Sida 7-8
- ▶ Landsmåls- och Folkminnesarkivet. Folkminnen från Piteå. (1943). Sida 43-44
- ▶ Henschen Helena och Friman Helena. Barn i stan från sekelskifte till nittiotal. (1991). Sida 71-72, 83-84 och 93
- ▶ Centralarkivet. Piteå stad. Barnavårdsnämnden. Protokollsbok 1913-1938. Protokoll för 25 oktober 1915 § 4, 9 november 1915 §§ 1-6, 8 mars 1918 § 1, 16 april 1918 § 1, 29 april 1918 § 1, 1 juli 1918 § 4, 27 januari 1919 § 9, 28 februari 1919 § 1, 27 maj 1919 §§ 1-2 samt 21 april 1920 § 2

Piteå Kommun
Centralarkivet

Måndag-fredag 08.00-17.00
(15 maj-31 augusti 08.00-16.00)

Svartuddsvägen, 941 85 Piteå

0911-960 00 vx. 0911-98 615

kommun@klk.pitea.se